

LIETUVA LIAUDIES DAINOSE

PRANĖ JOKIMAITIENĖ

Paprastai manoma, kad lyrinės prigimtios lietuvių liaudies dainose, ypač senuosiuose tradiciniuose jų sluoksniuose, tikriniai vardai — ar šalių, ar miestų, ar asmenų — nelabai mėgstami. Jie nėra itin patikimi ir kaip geografinės ar istorinės kategorijos: jie ne visada atspindi istorinę ar geografinę realybę. Tačiau jie labai reikšmingi kitu aspektu — atskleidžia lietuvių liaudies mąstyseną, pasaulėjautą, istorijos vertinimą ir santykį su aukštesnėmis kategorijomis: *tėvynė, valstybė, sostinė*. Šituo aspektu, kuriuo mūsų liaudies dainos dar nėra nagrinėtos, ir mėginama pažvelgti į vieną iš pačių reikšmingiausių mums tikrinių vardų — Lietuvą. Ypač aktualiai jis suskamba šiandien.

Reikėtų dar pasakyti, kad šalia Lietuvos liaudies dainose dažnai minimas ir Vilnius. Jo vieta mūsų poetinėje kūryboje jau yra kiek nagrinėta. Lietuvos, kaip gimtinės, tėvynės, įvaizdis dažniausiai pasitaiko XIX—XX a. dainose. Vilniaus vardas minimas jau pačiose seniausiose dainose, sutartinėse. Abudu įvaizdžiai artimai susiję pastarųjų dviejų šimtmečių dainose.

Lietuva pirmiausia minima karinėse-istorinėse — rekrutų, caro kariuomenės kareivių, Rusijos ir Turkijos, Rusijos ir Japonijos karų, Pirmojo pasaulinio karo dalyvių, Nepriklausomos Lietuvos kareivių sukurtose ir dainuotose dainose. Kitą grupę sudarytų emigrantų dainos, kurtos žmonių, XIX ir XX a. emigravusių iš Lietuvos į Ameriką, Rygą ir kitas vietas. Ir trečioji grupė — Antrojo pasaulinio karo ir pokario tremtinių, kalinų bei rezistencijos dalyvių, partizanų dainos.

Lietuvos įvaizdis neatskiriama susijęs su tėvynės sąvoka, kuri savo ruožtu išsirutuliojo iš tėviškės — gimtųjų namų, gimtojo sodžiaus — sąvokos.

Tėviškė, gimtieji namai minimi jau tradicinėse vestuvių, darbo, jaunimo, meilės dainose. Čia idealizuojama laimė gyventi gimtuosiuose namuose, reiškia nerūpestinga jaunystės nuotaika:

*Oi, niekur nėra tokio dvarelio
Kaip pas mane tėvelį:
Akmenų brukai, marmurų takeliai,
Zerkoliniai langeliai.*

*Oi, niekur nėra tokio sodelio
Kaip tik mano tėvelio:
Aplinkui beržai, kampuose kleveliai,
Vidury obelėlė.*

LTR 3890(14)

Sykiu vaizduojami ir darnūs šeimos santykiai: išsakoma meilė “močiutei sengalvėlei”, tėveliui, broliams, seselėms.

Tokie pakylėti viršum tikrovės yra visi kasdienybės vaizdai. Tai nulėmė tradicinis liaudies dainų kūrybinis metodas.

XIX a. šis metodas keičiasi. Liaudies dainos atsiduria sakytinės ir rašytinės tradicijų sandūroje. Keičiasi jų, nors ir anoniminiai, autoriai. Tradicines dainas, kaip pripažinta ir kaip aiškiai matyti iš pačių dainų turinio, kūrė daugiausia moterys. Dabar dainų kūrėjais tapo kareiviai, pašaukti eiti sunkią carinę karo tarnybą bei kariauti tolimose šalyse, arba emigrantai, nusidanginę už “jūrių marių” ieškoti laimės ir skalesnio duonos kšnio, pagaliau šviesesni žmonės, jau išmokę skaityti, rašyti, skaite pirmuosius lietuviškus laikraščius, knygeles. Pamažu įgyjamas platesnis požiūris — tėviškės sąvoka prasiplečia iki tėvynės sąvokos, kuri XX amžiuje, veikiant tautiniam sąjūdžiui, jau suprantama kaip valstybė.

Caro kariuomenės dainose realistiškiau, konkrečiau atskleidžiamas atplėšiamo nuo savo kaimo, gimtųjų namų bernelio — būsimo kareivio — skausmas. Paprastai jis išreiškiamas graudulingos kelionės iš namų vaizdu:

*Kai man' vežė per lauką,
Per žaliąjį laukelį,
Akmenėliai bolavo,
Motinėlė dūsavo.*

*Kai man' vežė per girią,
Per tą žalią girelę,
Gegutėlė kukavo,
Man vargelius rokavo.*

LTR 2019(4)

Skiriamasis su gimtaisiais namais, tolinimasis nuo jų perteiktas gana meniškai, vardijant būdingiausius, sąmonėj ilgai užsiliksiančius vaizdus, simbolizuojančius tėviškę (namai, kiemas, sodas, laukas, dirva, giria).

Pabrėžtina, kad tokiose dainose paskutinis tėviškės vaizdas yra giria, už kurios, tarsi už sienos, jau kitas pasaulis — tolimas, nežinomas, bauginantis.

Panašios nuotaikos atspindi ir emigrantų dainose, kurios buvo kuriamos maždaug nuo XIX a. vidurio, kada prasidėjo aktyvi emigracija į Šiaurės Ameriką, kitas šalis.

Palikdamas namus ir artimuosius, išvykstantysis atsisveikina su "takeliais, kuriais vaikščiojo", "medeliais, kuriuos sodino", su laukeliais, miškeliais. Tai vaizdai, kurie įsimins jam ilgam ir tarsi šviesi tėviškės vizija padės svetimoje šalyje vargą vargti.

Išvykimą, atsisveikinimą vaizduojančiose tiek rekrutų, tiek emigrantų dainose dažniausiai supriešinami gimtasis sodžius ir miestas. Lietuvos miesteliai ir miestai, kur valdo priešiškos, svetimos jėgos, berneliams kelia baimę, net siaubą. Ten naujokus sutinka rūstūs, pikti "prijomų načalnikai", "oficieriai", kurie nelinki jiems nieko gero, tik žada sunkią tarnybą, išvežti į tolimus, nepažįstamus kraštus, į svetimus kovų laukus, kur ne vienas padės galvą ir nebegrįš.

Tačiau tose pačiose dainose tėviškės sąvoka kartais praplečiama iki tėvynės sąvokos. Vežami ar išvykstantys į tolimus kraštus žmonės priešina paliekamą tėvynę ir svetimas žemes. Jau pradedamas minėti ir Lietuvos vardas. Karo dainose atsiranda "gronyčios" — sienos, kur baigiasi sava valstybė ir prasideda svetima, ("turkų gronyčia", "prūsų gronyčia", rečiau "lenkų gronyčia"). Išskyla valstybės samprata, kuri šiuo atveju dar reiškia ne Lietuvos valstybę, bet Rusijos imperiją ("Vežė iš Rusijos į Turkiją"). Tačiau vis dažniau pradedama minėti Lietuva ("Lietuvos šalelė", "Lietuvos kraštelis"). Lietuva traktuojama kaip sava šalis, kaip tėvynė:

*Ir suėjo kareivėlių
Keletą pulkelių,
Klausinėjo kalbinėjo,
Iš kur žalnierėlis.*

*— Iš Lietuvos, iš to krašto,
Iš mandrios šalelės,
Nuo tėvelio, nuo močiutės
Siųstas ant vainelės.*

LTR 2510(4)

Kita labai ryški XIX a. kareivių ir emigrantų dainų tema — tėvynės ilgesys. Jis reiškiamas per žmogaus, daugiausia valstiečio, atplėšto nuo

savo krašto, apmąstymus. Rūsčios tikrovės fone tėvynė Lietuva čia iškyla kaip šviesi vizija, kaip nepasiekiamas svajonė, kurion veržiasi širdis. Šitai rodo jau pačios pirmosios daugelio emigrantų dainų eilutės: „Lietuva Lietuva, Lietuva mano“, „Aš toli nuo tavęs, tėvyne“, „Tu Lietuva, tu mieloji“, „Lietuvėle mano, prigimta šalele“, „Lietuvos žemelė už visas meilesnė“, „Sėdžiu liūdnas aš sau vienas“ ir kt. Tai ištisi kreipiniai į tėvynę, kurioje paliko „gimtoji bakūžė“, senieji tėveliai arba jų kapai, kur rugeliai žaliuoja, „berneliai aria, lankoj skamba dalgiai“, „mergelės grėbia šienelį“. Tėvynės vaizdas čia tarsi susideda iš tradicinių gimtojo kaimo vaizdų. Lietuva šiose dainose — tai gimtasis kaimas. Tik kur ne kur jos ribos prasiplečia — suskamba garsios Lietuvos senovės motyvai, protėvių, Gedimino, Vytauto vardai.

Tėvynės ilgesio motyvus lydi tradiciniai paukščio, kaip žinios nešėjo, įvaizdžiai. Emigrantas prašo karvelėlio, balandėlio, sakalėlio, kregždės, gegutės skristi į gimtąją šalį ir parnešti žinėlę iš artimųjų, taip pat pasakyti jo vargus svetimoj šaly. Būdingas ir laiškelių (gromatėlės) motyvas.

Lietuvos vardas minimas dainų grupėje, kurią būtų galima pavadinti XIX a. nacionalinio sąjūdžio dainomis. Tai dainos, savo turiniu išreiškiančios „Aušros“, „Varpo“ idealus. Jose daug labiau juntama literatūros įtaka. Tos dainos sukurtos „Aušros“ poetams įprasta forma, eiliuotos silabiškai. Jų autoriai nežinomi ar iki šiol nenustatyti, ir šio srity tyrinėtojams reikėtų padirbėti: paieškoti, kas tas dainas yra sukūrę, ir nustatyti jų sąsajas su „Aušros“ ir „Varpo“ poezija. Kad tie kūriniai buvo dainuojami, rodo jų variantiškumas, daugkartiniai užrašymai iš liaudies. Tačiau juos galėjo dainuoti jau kiek šviesesni, susipažinę su raštais, gal net kiek pasimokę žmonės.

Viena ryškiausių šios dainų grupės temų yra Lietuvos senovė, didi tėvynės praeitis. Tai visiškai nauja tema, atspindinti „Aušros“ idealus — semtis stiprybės iš garsios praeities.

Garsios praeities motyvų yra tokiose dainose kaip „Ant marių krašto“, „Prašom prašom paklausti“, „Nedaugel brolių mūsų čion yra“, „Gražus rytas, šviesi saulė“, „Aš gimiau Lietuvoj“, „Kur pasidėjo senos gadinės“ ir kitose. Jos sukurtos jau individualių autorių, gal net šiokių tokių poetų. Rankraščiuose prie kai kurių tokių dainų yra pateikti autorių slapyvardžiai (pvz., „Lietuvos dukrelė“).

Šiose dainose apeliuojama į praeitį, jos garsumą, buvusi tėvynės didybė lyginama su liūdna dabartimi:

*Kur pasidėjo senos gdynės,
Kurgi prapuolė gili senovė,
Kur pasidėjo laimė tėvynės,
Kur jos galinga galybė, šlovė?*

*Kur Gediminas, kunigas narsus,
Kur sostapilį Vilniuj uždėjo,
Mušė kryžiuokus, Lietuvos priešus,
Ir už ją savo galvą padėjo?*

LTR 543(549)

Prisimenama istorija, kunigaikščiai, prieš kurių galybę visi drebėjo:

*Algirdas, kuris savo galybe
Buvo pasiekęs ir Maskvos vartus,
Caras, pasiekęs savo puikybę,
Jam kloniojosi bent kelis kartus.*

LTR 543(549)

Prisimenama senkapiai, milžinkapiai, "vaidelotai", jų kanklės — žodžiu, kartojasi "Aušros" romantiški motyvai. Įdomu, kad mėgstama eiliuoti Birutės ir Kęstučio legenda — matyt, dėl S. Valiūno įtakos. Tai rodo kad ir ši dainos pradžia:

*Ant marių krašto,
Miestely Palangos,
Rašant šią dainą
Pasakoją bangos.*

LTR 1527(42)

Birutės ir Kęstučio istorija traktuojama "valiūniškai", tačiau nepasiekia S. Valiūno dainos meninio brandumo, liaudiškumo.

Kita šių dainų tema — Lietuvos gamtos grožis, žmonių taurumas. Ji atsispindi dainose "Kur Nemunas, kur Dauguva", "Oi grožybe prigimimo", "Ar žinot tą šalį" ir kt.

Lietuvos gamtos grožis šiose dainose suvokiamas kur kas giliau. Kaip to grožio ir tėvynės meilės simbolis iškyla Nemunas. Jis minimas beveik kiekvienoje dainoje ("Kur Nemunas ir Dauguva, / Ten mūs tėvynė Lietuva" — LTR 4327(86). Jis — didybė ir amžinumas; nepaliaujamas jo vandens tekėjimas — tai tarsi pati Lietuva:

*Šitai Nemuns išsitiesęs,
Milžinas ramus,
Ritina šlaitų pavėsiais
Vandenis savus.*

LTR 205(265)

Neatskiriama Lietuvos peizažo dalis — didingos girios, lakštingalos. O tautos grožį, skaistumą, taurumą simbolizuoja lietuvaite ir jos rūtų darželis:

*Mergelės gražios kaip rūtos,
Tikros dukterys Birutos,
Taiso daržely lysveles,
Sėja rūtas ir mėteles.*

LTR 4668(285)

Taigi Lietuvos gamta taip pat vaizduojama romantizuotai. Jos įvaizdžiai skirti tėvynės meilei išsakyti.

Trečioji šių dainų tema, susijusi su abiem pirmosiomis, ypač su garsios praeities tema, — tai liūdna dabartis ir nesitaikstymas su ja — šaukimas į kovą dėl laisvės. Kovoti su carizmo priespauda, kaip ir "Aušros" programoje, skatinama visų pirma per mokslą, šviesą:

*Štai ant stalo mokslo kardas,
Bus palaimintas jo vardas.
Imk jį rankon, eik į minias,
Rodyk kelią link tėvynės.*

LMD III 173(274)

Čia prisišlieja ir knygnešio tema. Randame ilgą dainą "Šviesus mėnulis padangėj žiba", užrašytą 1907 m. apie Griškabūdį [LTR 3970 (152)]. Apdainuojama knygnešio tragedija, jo mirtis. Nešantį knygas per sieną jį nukauna sargybinis. Tai, aišku, irgi autorinė daina, sudėta šviesesnio žmogaus. Jos užrašyta tik vienas variantas, bet prie jo — pastaba, jog "padainuota".

Ir pagaliau yra dainų, kuriomis kviečiama į aktyvią, ginkluotą kovą, priešintis pavergėjams ("Nors vėtros užia aplink mus" ir kt.). Kovos ryžtas išreiškiamas audros, vėtros įvaizdžiais:

*Nebaisios mums yr audros tos,
Mes — narsūs sūnūs Lietuvos.
Laikysimės tvirtos
Vienybės ir tautos.*

LTR 3279(47)

Taigi galima sakyti, kad šios dainos yra tarsi atšvaitas tų idealų, kuriuos skelbė lietuvių nacionalinissąjūdis, realizavęsis „Aušra“, „Varpu“ ir kitais pirmaisiais laikraščiais, Maironio ir jo kartos poetų skelbiama poezija. Dainos perėmė aušrininkų poetiką, simbolius, įvaizdžius (*kunigaikščiai, protėvių kapai, snaudžiančios girios, milžinkapiai, vėtros, audros* ir pan.). Žinoma, paremtos jau to laiko poezijos įvaizdžiais ir atitrūkusios nuo tradicinės liaudies poetikos, jos nepasiekė aukšto meninio lygio. Reikšmingos kaip liaudies tautinės savimonės formavimosi liudininkės, šios dainos buvo reikalingos tik tam laikotarpiui, tad labiau nepaplitę.

XX a. pradžios dainas, kuriose minima Lietuva, sudarytų savitos Pirmojo pasaulinio karo, 1918–1923 m. kovų ir Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės dainos. Jos — gana margos, skiriasi ir savo forma, ir Lietuvos traktavimu.

Pirmojo pasaulinio karo dainose, kaip ir anksčiau sukurtose caro kariuomenės, Rusijos ir Turkijos, Rusijos ir Japonijos karų dainose, dažniausiai pasitaiko atsisveikinimo su gimtine motyvų („Sudiev, tu kampeli gimtasis“, „Išaušo Lietuvai vasaros dienele“, „Aš užaugau Lietuvėlėj“ ir pan.). Lietuva čia traktuojama kaip gimtasis kraštas. Karas apdainuojamas tarsi žiūrint iš šalies („Pasaulų kyla karas“), vardinami jo baisumai. Vis dėlto Rusijos imperijos kareiviai laikomi savais. Ypač tai ryšku dainose apie vokiečių okupaciją, kur vokiečiai — aiškūs priešai, o rusai — tarsi artimesni. Bet visose dainose vaizduojamos Lietuvą užgriuvusios karo baisybės („Nėra Lietuvoj takelio, kad nebūt kraujo lašelio“).

Nemažą dainų grupę sudaro kovų dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės dainos. Jų, kaip ir visų epochų karinių-istorinių dainų, motyvai kartojasi. Tai ir išvykimo, atsiskyrimo skausmas, ir kovos laukas, ir kario mirtis. Tačiau šių dainų nuotaika visai kita. Jose atsiskleidžia atsidavimas tėvynei, kario (savanorio) kovingumas, pasiryžimas mirti dėl Lietuvos laisvės. Lietuva čia jau suprantama kaip valstybė, dėl kurios sukūrimo guldamos galvos. Todėl Lietuvos, tėvynės įvaizdžiai gana dažni, jų yra kone kiekvienoje tokioje dainoje.

1918–1923 m. sukurtų nepriklausomybės kovų dainų forma visai kitokia. Ji daug labiau ištobulinta, nugludinta. Nuo epiško pasakojimo,

kuris būdingas XIX a. karinėms-istorinėms ir Pirmojo pasaulinio karo dainoms, čia vėl grįžtama prie lyrizmo. Grakščiais, sklandžiais ketureiliais tarsi sekama senosiomis tradicinėmis liaudies dainomis.

Šio laikotarpio dainose gana dažnai minimas ir Vilnius, kaip Lietuvos širdis, jos sostinė. Daugiausia jis apdainuojamas dainose apie kovas dėl Vilniaus.

Nepriklausomos Lietuvos karių dainos yra tarsi šių dainų tęsinys. Jose reiškiamą Lietuvos meilę, pasiryžimą ginti tėvynę.

Lietuvos įvaizdis atgimsta po Antrojo pasaulinio karo sukurtose tremtinių ir rezistencijos kovų dalyvių dainose.

Tremtinių dainos — tai šiurkščia jėga ir smurtu atplėštų nuo tėvynės žmonių dainos, todėl jose svarbiausią vietą užima tėvynės vizija, jos ilgesys. Lietuva čia išreiškiama tėviškės įvaizdžiu. Gimtąjį kraštą simbolizuoja ilgesio nuspalvinti tėviškės vaizdai. O tėviškė vaizduojama esanti atėjūnų suniokota:

*Kur gimta bakūžė rymo,
Kur dainelę dainavai,
Šiandien viskas tik arimai
Ir bakūžės pelenai.*

LTR 5807(68)

Kitas ryškus motyvas — begalinis troškimas ir viltis grįžti į tėvynę:

*Čia šachtos, takai ir takeliai,
Čia tundra, per amžius balta.
Nuo šalčio pamėlusios lūpos
Kartoja: ar grįšim kada?*

LTR 5807(57)

Tremtinių dainos — tarsi emigrantų dainų tęsinys, nes savo motyvais bei temomis yra joms giminingos. Rezistencijos kovų dainos siejasi su 1918—1923 m. karo dainomis. Jose irgi kalbama apie tėvynės Lietuvos laisvę, apie kovos tragiškumą, viltis ir neviltį. Kaip ir visose karinėse dainose, taip ir čia labiausiai išplėtotą kovotojo mirties tema. Čia ji pasiekia tragiškumo ir kraupumo kulminaciją. Dažnoje dainoje minimas kovotojų lavonų, numestų ant grindinio akmenų, išniekinimas.

Trumpai apžvelgus Lietuvos įvaizdį lietuvių dainose, peršasi keletas pastabų.

Pirmiausia — sutapatinama tėvynė ir tėviškė. Tėvynė piešiama tėviškės vaizdais, o natūrali gimtųjų vietų meilė išsiplečia į tėvynės Lietuvos meilę.

Dainos rodo mūsų liaudies sąslumą, pastovumą, prisirišimą prie savo žemės, visišką nepripaimą svetimuose kraštuose.

Aktyvus atsiliepimas dainomis į kiekvieną istorinį įvykį rodo mūsų liaudies sąmoningumo augimą, aktyvumą, kuris ypač pasireiškė XX a. kovose dėl laisvės.

LITHUANIA IN FOLK SONGS

PRANĖ JOKIMAITIENĖ

Summary

The image of Lithuania in folk songs is inseparately linked up with the conception of homeland which, in its turn, has developed from the notion of native country - native home and native village. The mentioning of homeland and native home reach down to traditional wedding, work, youth, love songs. In the songs created in the 19th century the conception of native country has been broadened to the one of homeland. In war, past and emigration songs the people taken away or leaving for distant lands contrast the left homeland to foreign countries. A distinct theme of them is the longing for homeland and homesickness. In the background of severe reality homeland Lithuania becomes a light vision and an unreachable dream for which the heart strives. Here and there the motives of honourable past of Lithuania appear. They are found in the songs of the national movement of the end of the 19th century too. Contrasting the glorious past of homeland to the gloomy present they encourage to take up the struggle for liberty. The songs of fight for freedom and independence of Lithuania created at the beginning of the 20th century reveal the bravery of a soldier - volunteer, his readiness to die for the freedom of Lithuania. In exile songs created after World War II the vision of homeland and homesickness take up the main place.